

Ovaj broj *Umjetnosti riječi* ima oblik maloga zbornika, a posvećen je uspomeni

Ivana Slamniga

Metković, 24. lipnja 1930. – Zagreb, 3. srpnja 2001.

Točnije rečeno, zbornik je posvećen jednom aspektu Slamnigove djelatnosti: njegovu radu u književnoznanstvenoj struci. Znanstvena i stručna djelatnost Ivana Slamniga odvijala se u institucionalnom okviru Filozofskog fakulteta u Zagrebu, a očitovala se, uz ostalo, i posredstvom njegove suradnje u ovom časopisu.

Kao znanstveni pisac i sveučilišni nastavnik Slamnig je bio specijalist: hrvatska versifikacija i hrvatsko ranonovovjekovno pjesništvo, najčešće umjetničko (odnosno, kako je sam govorio »umjetno«), a kadšto i narodno, bijahu njegove povlaštene teme. Stoga se pri koncipiranju ovoga zbornika pošlo od uvjerenja da će na Slamnigovu znanstvenu baštinu i na njezin tematski okvir najbolje moći podsjetiti autori koji su i sami specijalistički posvećeni starom hrvatskom pjesništvu i njegovu stihu. Lijepa je podudarnost što se najveći dio tih autora sjeća Ivana Slamniga i kao čovjeka, bilo kao kolege i sugovornika ili kao učitelja.

Zoran Kravar

Izvorni znanstveni rad

DAVOR DUKIĆ (Zagreb – Filozofski fakultet)

NACIONALNA vs. KOMPARATIVNA POVIJEST KNJIŽEVNOSTI

PRETPOSTAVKE ZA KRITIČKO PROPITIVANJE KOMPARATIVNE KROATISTIKE

I HRVATSKE KOMPARATISTIKE*

UDK 821.163.42.091
82.091

U tekstu se prema kriteriju interesa za nacionalnu, odnosno nadnacionalnu književnopovijesnu problematiku razmatra mogućnost podjele nadležnosti između nacionalne i komparativne povijesti književnosti, i to u području istraživanja književnih kontakata, tipoloških usporedbi i proučavanja takozvane opće (europske/svjetske) književnosti. Uz to se ukratko nastoji pokazati kako je u svakoj od navedenih grana komparatističkih istraživanja sudjelovala kroatistika, odnosno domaća komparatistika. Naposljetku se govori i o perspektivama komparatističkih proučavanja hrvatske književnosti.

JE LI POVIJEST KNJIŽEVNOSTI NEIZBJEŽNO KOMPARATIVNA?

3

Raspravljajući o odnosu povijesti nacionalne književnosti i komparatistike, Ulrich Schulz-Buschhaus, njemački romanist i dugogodišnji profesor na sveučilištima u Klagenfurtu i Grazu, već je naslovom svoje studije (*Die Unvermeidlichkeit der Komparatistik*) sugerirao pozitivan odgovor na gore postavljeno pitanje. Uostalom, i sama se postavka o nekoj specifičnoj crti pojedine nacionalne književnosti, tvrdi autor, može potvrditi tek u multilateralnoj usporedbi (Schulz-Buschhaus 1979:227). Sličnu je misao, o nemogućnosti autarkičnog zatvaranja nacionalne književnosti, devet godina ranije, na drukčiji, još zorniji način iskazao Ivan Slamnig. U raspravi o uključenosti hrvatske dopreporodne književnosti u europska književna kretanja već je pri samom početku istaknuo nekoliko primjera koji, tamo gdje bi se to najmanje očekivalo, razbijaju iluziju o »naškosti« nekih jezičnih/kulturnih činjenica. Slamnig tako podsjeća da

* Pod hrvatskom se komparatistikom u istraživačkoj praksi misli na sve hrvatske povjesničare i teoretičare književnosti, čiji se rad može etiketirati kao komparatistički. U institucionalnom smislu ta se etiketa odnosi danas isključivo na Odsjek za komparativnu književnost Filozofskog fakulteta u Zagrebu. U prošlim je desetljećima i, danas praktično ugašeni, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu također izvodio komparatističke projekte.

nastavak *-mir (-mar)* iz najstarijih zapisanih, ali i suvremenih hrvatskih imena potječe iz keltskog jezika i da mu odgovara slavensko *-slav*, da imena slaven-
skih božanstava i označivanje strana svijeta bojama (primjerice Crvena Hrvat-
ska za Južnu Hrvatsku) »svjedoče o kontaktu i kulturnoj zajednici s perzijskim
narodima« (Slamnig 1970:19).

I premda je, u skladu s upravo iznesenim razmišljanjima, postavka o neiz-
bježnosti poredbenog pristupa u proučavanju nacionalne književnosti danas
postala općim mjestom komparatističkih priručnika (Zima 1991:14), ipak je
potrebno preciznije odrediti na što se točno ona odnosi. Nije, naime, samo po
sebi jasno zašto bi se primjerice pri proučavanju pojedinoga književnog djela
moralo pribjegavati njegovu uspoređivanju s odgovarajućim inojezičnim teks-
tovima. Kao zoran primjer iz hrvatske književnosti mogla bi poslužiti travesti-
ja Ante Kovačića *Smrt babe Čengićkinje*. Kako je njezin prototekst kanonsko
djelo preporodnog razdoblja, ep *Smrt Smail-age Čengića* Ivana Mažuranića, a
društveni kontekst, u kojemu se travestija jedino može razumjeti, politički su-
kob narodnjaka i pravaša oko 1880. godine, djelo je u cijelosti uronjeno u doma-
ću književnu tradiciju i domaći društveni/politički život, pa u njegovu književ-
nopovijesnom tumačenju nije potrebno posezati za stranim paralelama.¹

4

Iz ovoga bi se dalo zaključiti da je postavka o komparativnom pristupu kao
nužnom dijelu korektno obavljenoga književnopovijesnog posla vezana uz pro-
jekte viših sintetskih razina, kao što su povijest nacionalne književnosti u cje-
lini ili nekog njezina većeg segmenta, primjerice pojedinog razdoblja ili žan-
ra. Na razini pojedinačnoga teksta ili opusa takav je pristup dobrodošao ili
suvišan, ovisno o prirodi samog objekta istraživanja.

KOMPARATIVNI PRISTUP/KOMPARATISTIKA U POLJU PROUČAVANJA KNJIŽEVNIH KONTAKATA

Da komparativni pristup, odnosno usporedba dvaju ili više tekstova pisanih na
dva ili više jezika, stoji u osnovi komparatistike kao književnopovijesne dis-
cipline, samo je po sebi jasno. No je li svako prakticiranje takve usporedbe
istodobno i komparatistički posao u užem smislu? Odlučno niječan odgovor
daje njemački komparatist Hugo Dyserinck, osnivač ahenske imagološke ško-
le. On primjećuje da germanisti koji se bave utjecajem francuske, engleske i
talijanske književnosti na njemačku književnost prisvajaju sebi katkad i atribut
komparatista. Dyserinckov komentar glasi: »oni su u najboljem slučaju dobri

¹ U takvim se primjerenim, isključivo domaćim koordinatama kreće i rasprava Krešimira
Nemeca *Književnost kao ideologija – ideologija kao književnost (Travestija »Smrt babe Čengić-
kinje' Ante Kovačića«)*, »Forum«, 30 (1991), knj. 61, br. 5–6, str. 569–579.

germanisti, jer kad ne bi htjeli ništa znati o francuskim, engleskim, španjolskim itd. utjecajima na njemačku književnost, bili bi naprotiv loši germanisti« (Dyserinck 1992:40).* *Conditio sine qua non* komparatistike nije činjenica same višejezične usporedbe, nego »nacionalno motrište« (*der supranationale Standort*) (isto, 37), a ono bi se moglo razumjeti kao postavljanje književnopovijesne problematike izvan okvira interesa pojedine nacionalne književnosti.

U ovoj se raspravi polazi od spomenutoga kriterija predmetnog interesa kako bi se načelno razgraničile domene povijesti nacionalne književnosti i komparatistike. Drugim riječima, razlike između tih dviju disciplina ne proizlaze iz razlika u metodološkim postupcima kojima one prilaze svom predmetu, već je riječ o nekoj vrsti podjele posla (Zima 1992:1). I sama je usporedba, osnovni pojam svih nacionalnih varijanata termina »komparatistika«, metoda koja se koristi u svim društvenim i prirodnim znanostima (*criticism and sciences*), pa se njome nipošto ne mogu opisati specifični postupci proučavanja književnosti (Wellek 1954:38).

U skladu s dosad iznesenim gotovo su sva tradicionalna istraživanja izvora i utjecaja, u komparatističkoj terminologiji istraživanja *genetičkih odnosa*, posao nacionalne filologije, jer ona u pravilu imaju za cilj bolje poznavanje one strane koja je utjecaj primila (Dyserinck 1991:116–118).² Takvo razmišljanje ne slijedi koncepciju Paula Van Tieghema, jednog od najznačajnijih francuskih komparatista prošlog stoljeća, prema kojoj je upravo istraživanje neposrednih književnih utjecaja, uvijek promatranih kao bilateralna usporedba, osnovni posao komparatistike. Doduše, taj visok status genetičkih istraživanja proizlazi iz Van Tieghemove podjele književne povijesti na tri predmetno izdvojena područja: nacionalnu, komparativnu i opću književnost, što će ovdje biti još detaljnije razmotreno. Marksistička komparatistika (V. Žirmunskij, D. Šurišin) pridavala je pak genetičkim odnosima uglavnom tek sekundarno značenje, odnosno podređivala ih takozvanim tipološkim srodnostima, o čemu će također nešto dalje biti više riječi.

* * *

Najveći dio komparativnih istraživanja u hrvatskoj povijesti književnosti do 1923. godine, koje je u svojoj studiji obradila Breda Kogoj-Kapetanić, mogu se pod-

* Svi su prijevodi iz njemačke i engleske literature u ovom tekstu moji.

² Treba tome dodati da Dyserinck proučavanju genetičkih odnosa, pored u praksi prevladavajuće uključenosti u nacionalnu filologiju, načelno ne poriče mogućnost uklopljenosti u komparatistiku kao samostalnu disciplinu, ukoliko je riječ o »sveobuhvatnijim istraživanjima odnosa, koja svom višenacionalnom predmetu prilaze s jasnog nadnacionalnog polazišta i dolaze do rezultata koji se odnose na predmet u njegovoj cjelini« (Dyserinck 1991:118).

vesti pod etiketu genetičkih usporedbi (Kogoj-Kapetanić 1968, posebno 355–386). Komparativna metoda u radovima V. Jagića, M. Šrepela, T. Matica i drugih hrvatskih književnih povjesničara s kraja 19. i početka 20. st. uglavnom ima za cilj otkrivanje stranih izvora i utjecaja na hrvatske pisce, pretežito one iz starijih razdoblja. Riječ je dakle o proučavanju vlastite nacionalne književnosti.

U kasnijoj domaćoj komparatistici ta su proučavanja genetičkih odnosa, dobivajući katkad atribut filološke kritike (Tomasović 1984:6), katkad pozitivističkog pristupa (Kogoj-Kapetanić 1968:318), uglavnom promatrana kao rana faza komparatističkog bavljenja hrvatskom književnosti, kao dio više-manje prevladane, zastarjele književnopovijesne paradigme. No, spoznajna se vrijednost takvih proučavanja teško može dovesti u pitanje. Bilo bi proturječno zdravom razumu tvrditi da je za književnopovijesnu (pa i kulturološku) interpretaciju nekoga teksta posve svejedno je li riječ o prijevodu, parafrazi, kompilaciji ili bilo kojem drugom obliku izravnijeg intertekstnog odnosa, pogotovo kad se pritom prelaze granice jednog jezika i jedne nacionalne kulture. U tom su smislu i atributi »filološko«, odnosno »pozitivističko«, prikladni genetičkom pristupu, ali ne sa svojim konotacijama idejnoga i metodološkoga konzervativizma, već s onim pozitivnijima, koje ciljaju na argumentacijsku transparentnost, egzaktnost i načelnu provjerljivost dobivenih rezultata.

6

* * *

Dyserinckova kritika komparatističkih aspiracija nacionalne filologije posebno se okomljuje na, u osamdesetim godinama prošlog stoljeća utemeljenu i vrlo utjecajnu, interkulturnu germanistiku. Ideju Aloisa Wierlachera i skupine germanista sa sveučilišta u Bayreuthu da se proučavanje njemačke književnosti i kulture može bitno unaprijediti uvažavanjem njezine recepcije u drugim kulturama Dyserinck ne ocjenjuje čak ni kao »dobru germanistiku«, već u njoj vidi poticaj »mamutskim projektima« u službi »nacionalne kulturne propagande«, koja je, oslobođena »kozmpolitizma, univerzalizma i nadnacionalne prosvjetiteljske misli«, čista suprotnost onome što bi komparatistika trebala biti (Dyserinck 1992:40–41).³

Davno prije takve ideje interkulturne povijesti književnosti književnopovijesna je praksa, doduše s daleko skromnijim spoznajnim pretenzijama, lega-

³ Teško se oteti dojmu da Dyserinckova kritika interkulturne germanistike ne proizlazi samo iz njegova shvaćanja predmeta i ciljeva komparatistike, već dijelom i iz težnje za supremacijom na tržištu književnopovijesnih/komparatističkih ideja. Još oštrije, ali s istih pozicija kao i Dyserinck, interkulturnu germanistiku kritizira Zoran Konstantinović (1992). S druge strane, u hrvatskoj književnoj povijesti ideje A. Wierlachera i njegovih sljedbenika nastoji popularizirati i na južnoslavenski prostor primijeniti Zvonko Kovač (2001).

lizirala problematiku recipiranja književnih djela u »tuđim« sredinama (tradicionalna *fortuna*). Takva se istraživanja mogu doimati obrnutom slikom analize stranih utjecaja u vlastitoj sredini te možda ocijeniti kao imperijalni oblik nacionalnofilološkoga pristupa. No ipak, za razliku od proučavanja »tuđeg« u »vlastitom« s ciljem potpunijeg upoznavanja »vlastitog«, proučavanje »vlastitog« u »tuđem« podrazumijeva viši stupanj kulturne interakcije, a strogo nacionalnofilološko motrište već se u polazištu mora isključiti kao kontraproduktivno. Stoga se takva istraživanja, naročito ako uključuju elemente tematskog svijeta književnoga djela, ili još prije elemente vlastite kulture pročitane u nekoj drugoj kulturi, približavaju imagološkom pristupu, koji upravo Dyserinck i njegovi sljedbenici smatraju najvitalnijim dijelom suvremene komparatistike. Čini se, dakle, da *fortuna*, lakše nego proučavanje utjecaja (*Einflußforschung*), može zadovoljiti stroge kriterije pripadnosti »pravoj« komparatistici. U hrvatskoj književnoj povijesti, koja je u posljednjih pedesetak godina bila uglavnom imuna na ambicioznija tematološka istraživanja, a postojanje komparatističke imagologije nije ni recipirala,⁴ ipak ima priloga što ulaze u ovo istraživačko područje.⁵

* * *

Istraživanja književnih prijevoda imaju uglavnom neupitan status pripadnosti tradicionalno priznatim poslovima komparatistike kao samostalne discipline. Možda i više od drugih njezinih segmenata (proučavanje utjecaja, tipološka istraživanja, tematološke analize itd.), prijevodna se problematika gotovo emancipirala do samostalne istraživačke grane s razrađenim metajezikom i vlastitom teorijom. Taj joj status ne odriče ni Dyserinck u svom, inače vrlo strogom, odvajanju nadležnosti nacionalne filologije i komparatistike. U njegovu razmatranju prijevodnih istraživanja izvorni i prijevodni jezik, odnosno izvorni tekst i prijevod, nastupaju kao dvije ravnopravne strane, kojima proučavatelj pridaje podjednaku važnost. Dakle, pretpostavlja se »nacionalno«, premda u pravilu »bilateralno« polazište (Dyserinck 1991:133–142). No, ako se ovdje prihvaćeni kriterij razdvajanja nacionalne i komparativne povijesti književnosti prenese i na istraživanja prijevoda, jasno je da ni ona nisu imuna od

7

⁴ Miroslav Beker se u *Uvodu u komparativnu književnost* doduše dotiče imagologije, navodeći tek njezine francuske začetnike (Marius François-Guyard i Jean-Marie Carré) i Wellekovu kritiku njihovih ideja. Razvoj imagologije u njemačkoj komparatistici od 60-ih godina prošlog stoljeća autor ne spominje (Beker 1995:32-35).

⁵ Posebno treba istaknuti radove Mate Zorića o talijanskoj recepciji, interpretaciji i imagina-ciji elemenata hrvatske, odnosno slavenske kulture s istočnojadranske obale. V. njegovu knjigu *Književna prožimanja hrvatsko-talijanska*, Split: Književni krug, 1992, 5–338.

podređivanja interesima nacionalne filologije. Naime, proučavanje prijevodne problematike na makrorazini lako se može realizirati kao rekonstrukcija procesa otvaranja vlastite kulture inojezičnim literarnim utjecajima. S druge strane, na mikrorazini, inzistiranje na sadržajnim odstupanjima prijevoda, koja se mogu označiti kao lokalizacije, odnosno »ponašivanje« izvornika, opet se pokazuje kao dio posla u projektu istraživanja nacionalne književne povijesti.⁶

* * *

Tako se, slijedeći kriterij razlikovanja »nacionalnog« i »nacionalnog polazišta« u proučavanju književnosti kao osnove za razdvajanje nadležnosti nacionalne filologije i komparatistike, kako to primjerice u svojim radovima dosljedno nastoji provesti Hugo Dyserinck, može zaključiti da u područje istraživanja književnih kontakata (izvori, utjecaji, prijevodi) načelno mogu ući obje discipline. Ipak, može se pretpostaviti da bi potpunija analiza književno-povijesne prakse pokazala da se istraživanja književnih kontakata uglavnom ostvaruju kao komparatistički dio nacionalnofiloloških projekata.

8

OPĆA / SVJETSKA / EUROPSKA KNJIŽEVNOST

Ako proučavanje književnih kontakata lako ulazi u domenu nacionalne povijesti književnosti, isto se ne može, barem ne na prvi pogled, očekivati od proučavanja koja za predmet imaju (ili koja kao svoj objekt oblikuju) opću / svjetsku književnost. U komparatističkoj je literaturi već izgrađena i više-manje općeprihvaćena povijest tih pojmova (Kaiser 1980:11–24; Cammarota 1992; Vajda 1992). Pokušat ću je ovdje iznijeti u najkraćim crtama.

U traženju korijena ideje o postojanju nadnacionalne/internacionalne, odnosno »svjetske književnosti« obično se poseže za opusima J. G. Herdera i

⁶ Da nije riječ samo o načelnim mogućnostima, već o stvarnoj književnopovijesnoj praksi, mogu posvjedočiti neki domaći primjeri. Iz velikog broja prijevodnih studija koje razmatraju utjecaje neke strane književnosti u nekom periodu na hrvatsku književnost u cjelini može se spomenuti rad Aleksandra Flakera *Prijevodni s ruskoga i hrvatska književnost 1836–1892 (Hrvatska književnost prema evropskim književnostima)*, ur. A. Flaker i K. Pranjić, Zagreb: Liber, 1970, 259–280). Paradigmatičan primjer nacionalnofilološki usmjerenih prijevodnih studija na mikrorazini jesu analize dubrovačkih preradbi Molièreovih komedija te kajkavskih preradbi njemačkih komediografa. V. primjerice T. Matić: *Molièreove komedije u Dubrovniku*, Rad JAZU, knj. 166/1906, str. 75–163 i u najnovije vrijeme N. Batusić: *Starija kajkavska drama*, Zagreb: Disput, 2002.

braće Schlegel. U toj ranoj fazi oblikovanja ideje o nacionalnoj književnosti patriotizam i internacionalizam nisu se uzajamno isključivali (Kaiser 1980:14–15). Isto vrijedi i za Goethea, kojemu se konsenzualno priznaje »izum« termina »svjetska književnost«. Univerzalizam u književnosti, kako ga vidi Goethe, rezultat je povijesnog razvoja i težnji učene elite, a svjetska je književnost proces u kojemu načelno mogu sudjelovati sve pojedinačne nacionalne književnosti, stvarajući i razmjenjujući duhovna dobra univerzalne vrijednosti (Kaiser 1980:11–13). Za Goethea je svjetska književnost poželjna vrijednost, nova epoha kojoj trebaju težiti nacionalne književnosti.⁷ U drugoj polovici 19. stoljeća njegova je utopijska ideja univerzalne svjetske književnosti ustuknula pred konceptom nacionalne književne povijesti, koji je u praksi uglavnom stremio dokazivanju »veličine« vlastite književne tradicije. Prosvjetiteljsko naslijeđe uzajamnosti internacionalizma i patriotizma zamijenjeno je supremacijom onoga potonjeg (Kaiser 1980:19). Ideja svjetske književnosti nastavila je živjeti tek u aditivnom konceptu književne historiografije kao zbroj nacionalnih književnosti, odnosno u njegovoj reduciranoj varijanti kao kanonizirani niz remek-djela (Kaiser 1980:20). Klasična je komparatistika umjesto Goetheove utopijske projekcije uspostavila model deskripcije internacionalnih obilježja književnosti. Tu ulazi Van Tieghemov pojam »opće književnosti«. Već je napomenuto da je Van Tieghem pod općom književnosti imao na umu treći stupanj proučavanja književnosti, pored nacionalnog i komparativnog. Opća se književnost usredotočuje na književnopovijesne pojave internacionalnog značenja te je zapravo »prirodni produžetak« komparativne književnosti, shvaćene kao proučavanje bilateralnih veza među književnostima na različitim jezicima. Komparativna književnost, dakle (isto kao i nacionalna), opskrbljuje opću književnost relevantnim činjenicama. Unatoč svojoj unutrašnjoj koherentnosti, Van Tieghemova stadijalistička, trostupanjska koncepcija proučavanja književnosti nije uhvatila korijena u kasnijim promišljanjima dioba književne povijesti. Mislim da su pritom manji problem predstavljale praktične poteškoće smještanja nekih konkretnih književnih pojava, poput: kamo spada

⁷ U najopsežnijoj monografiji koja razmatra ovu problematiku Fritz Strich je ovako nastojao slikovito prikazati Goetheovu ideju svjetske književnosti: »Svjetska je književnost, prema Goetheu, književnost koja posreduje između nacionalnih književnosti i naroda uopće, razmjenjujući njihova idejna dobra. Ona obuhvaća sve kroz što se narodi na književnom putu međusobno upoznaju, uče uzajamnom razumijevanju, prosuđivanju, poštivanju i podnošenju, sve što ih na književnom putu približava i spaja. Ona je književno premošćivanje razdvojenih rijeka, duhovna željeznica preko razdvojenih planina. Ona je razmjena duhovnih dobara, trgovački promet idejama među narodima, književno svjetsko tržište na koje narodi donose na razmjenu svoja duhovna blaga. Takvim slikama iz svijeta trgovine i prometa rado se služio i sam Goethe kako bi razjasnio svoju ideju.« (Strich 1957:17)

osijanim, u nacionalnu, komparativnu ili opću književnost? (usp. Wellek 1954:41) Glavna je zapreka provođenju Van Tieghemova koncepta vjerojatno ležala u institucionalnoj podvojenosti nacionalne i komparativne književnosti, pa je po prirodi stvari njegova opća književnost ušla u domenu komparatistike. Stoga i prigovor Van Tieghemu u pravilu glasi: s nepravom je odvojio opću književnost od komparativne književnosti. To nas, međutim, ne priječi da pod terminom »opća književnost« razumijemo proučavanje književnih pojava nadnacionalnog značenja, poput metrike, žanrova i povijesnih stilova, kao legitimnog dijela komparatistike. Uostalom, prema ovdje razmatranom kriteriju razgraničenja nacionalne književne povijesti i komparatistike, upravo bi opća književnost trebala biti istraživački zabran, ekskluzivni posao komparativne književnosti. Stoga uopće ne iznenađuje da je Dyserinck prihvatio, odnosno nastojao reaktualizirati, Van Tieghemov koncept opće književnosti kao »model sinkronijskoga multinacionalnoga proučavanja opće europskih književnih pojava većeg ili manjeg opsega, koje uvažava i dijakroniju utoliko što svoj predmet zadržava i promatra u povijesnom kontekstu« (Dyserinck 1991:144). Ni činjenica značenjske neujednačenosti stilskeperiodizacijskih termina u različitim nacionalnim tradicijama ne djeluje na Dyserincka obeshrabrujuće; štoviše, upravo komparatistički, nadnacionalni i multinacionalni pristup može pridonijeti neutraliziranju terminoloških nesporazuma nastalih uglavnom kao rezultat zatvorena promatranja pojedine nacionalne književnosti (isto, 147).

10

Van Tieghemov je koncepta opće književnosti, barem što se predmeta istraživanja tiče, i pored uobičajene kritike razdvajanja opće i komparativne književnosti, neizravno prihvaćao i René Wellek.⁸ Razmišljanja u suvremenoj komparatistici nisu, međutim, uvijek na istom tragu. Tako primjerice Peter Zima, ugledni komparatist sa sveučilišta u Klagenfurtu, već Goetheov pojam svjetske književnosti, koji je prema njemu ishodište ideje opće književnosti, smatra »praznom ideološkom formom bez teorijskog značenja« (1992:8). Nadalje, isti je autor krajnje skeptičan prema spoznajnoj snazi stilske-periodizacijskoga pojmovlja, u kojemu vidi ideološki obojenu književnopovijesnu praksu, čin konstruiranja objekta, koji više govori o interesima pojedinaca ili grupa koje periodiziraju/klasificiraju, nego o književnoj stvarnosti koju tobože opisuju (isto, 239–244).

⁸ »Povijest tema i oblika, postupaka i žanrova, očito je internacionalna povijest. Premda većina naših žanrova potječe iz književnosti Grčke i Rima, oni su se u srednjem vijeku u značajnoj mjeri izmijenili i proširili. Čak je i povijest metrike internacionalna, unatoč uskoj povezanosti s pojedinačnim lingvističkim sustavima. Štoviše, veliki književni pokreti i stilovi moderne Europe (renesansa, barok, neoklasicizam, romantizam, realizam, simbolizam) daleko premašuju granice jedne nacije, premda ima značajnih nacionalnih razlika u njihovim konkretizacijama.« (Wellek 1954:42–43)

Goetheovu pojmu svjetske književnosti, kao i komparativističkom konceptu opće književnosti, često se s pravom zamjera izrazita eurocentričnost. Za Goethea je svjetska književnost doduše načelno univerzalna, ali stvarno poistovječena s europskom književnosti (Kaiser 1980:12). Isto je tako ustaljena periodizacijska shema književne povijesti od srednjega vijeka naovamo uglavnom primjenljiva samo na europske nacionalne književnosti.⁹ To se, s druge strane, može interpretirati kao dokaz o europskom književnom i kulturnom jedinstvu, pa se u skladu s tim i sam pojam eurocentričnosti kao izraz određene ideološke prakse može dovesti u pitanje (Dyserinck 1991:148–149). No u najvećem dijelu komparativističke literature, prije svega francuske i njemačke, ne samo da se pojmovi »svjetska« i »opća« književnost poistovjećuju s europskom nego se i »europska« književnost svodi na zapadnoeuropsku, točnije na pet »velikih« nacionalnih književnosti zapadne Europe: talijansku, španjolsku, francusku, englesku i njemačku. Zapostavljanje ruske i ostalih slavenskih književnosti može se razumjeti i kao posljedica prešutne podjele nadležnosti, prema kojoj je za poslove što ih za prostor zapadne Europe obavlja komparativistika, za onaj istočniji zadužena slavistika, potom možda balkanologija ili studiji jugoistočne Europe. Ako se u zagrade stavi interpretacija prema kojoj su takve podjele, između ostalog, izraz interesa određenih centara političke moći kojima književnost nije životna profesija, ostaje i dalje argument kulturnog/civilizacijskog jedinstva. U skladu s njim prostor komparativistike obično se određuje kao europski prostor zapadnoga kršćanstva (katoličkog i evangeličkog) s pripadajućim mu »sestrinskim književnostima« Novog svijeta; dakle s izvaneuropskim književnostima na engleskom, francuskom, španjolskom i portugalskom jeziku (Dyserinck 1991:149; Vajda 1992:100). Tom (zapadno)europskom konceptu komparativistike suprotstavlja se onaj koji ne postavlja nikakve kulturne (ni geopolitičke) granice vlastitoga istraživačkoga prostora (primjerice u radovima Renée Etiemblea).

* * *

U kakvom su odnosu povijest nacionalne književnosti i proučavanje »opće«/»svjetske« književnosti, kao naizgled neotuđiv dio komparativistike? Može li možda i ovdje nacionalna književnost prisvojiti komparativističko oruđe za postizanje vlastitih ciljeva? Čini se da hrvatski primjer pruža pozitivan odgo-

⁹ Doduše, u okviru marksistički usmjerenoga tipološkoga proučavanja književnosti (N. I. Konrad, V. M. Žirmunski) nastojalo se primijeniti europske periodizacijske pojmove i na povijest izvaneuropskih, prije svega orijentalnih, književnosti. Više o tome v. Petrović 1977.

vor. Naime, u hrvatskoj je znanosti o književnosti u 60-im godinama prošlog stoljeća započela konjunktura interesa za probleme opće europske povijesti književnosti, prije svega za stilsko-periodizacijsku i žanrovsku problematiku, a sve to u uskoj povezanosti s proučavanjem povijesnih mijena hrvatske književnosti. Negdje pri početku te konjunktura Ivan Slamnig je napisao raspravu *Nacionalna literatura i komparatistika*, u kojoj se može pročitati ideja kojom će se u idućim desetljećima voditi hrvatska komparatistika:

Konačno, komparativnu književnost s obzirom na nas najlakše i najzdravije ćemo definirati praktičarski, kako tu podjelu i shvaćamo. Reći ćemo, da je komparatistika kod nas ptolomejevska, s našom literaturom kao centrom oko kojega se okreću sve sfere – barem što se tiče našeg zahvata u njih. (Slamnig 1965:30)

Argumente za takav, »ptolomejevski«, pristup Slamnig je nalazio s jedne strane u kulturnom imperijalizmu »velikih« (u hrvatskom slučaju, talijanskom i njemačkom), s druge u dotadašnjoj »slavomediteranskoj nonšalantnosti« hrvatskih književnih povjesničara, koji su uvijek inzistirali na »našoj pasivi« (primanju utjecaja), a ne na »aktivi« (davanju drugima) (isto 31–34). Razrađeni plan tako zamišljena proučavanja hrvatske književnosti 19. i 20. stoljeća izradio je Aleksandar Flaker sa suradnicima u tadašnjem Institutu za nauku o književnosti u Zagrebu i objavio kao *Diskusija: Novija hrvatska književnost prema evropskim književnostima (Teze i nacrt rada)*.¹⁰ Taj je plan uskoro i ostvaren: objavljen je zbornik *Hrvatska književnost prema evropskim književnostima: od narodnog preporoda k našim danima* (1970). Godinu dana kasnije u Zagrebu je održan i međunarodni simpozij povodom tog izdanja, što je urodilo objavljivanjem novih radova na istu temu.¹¹ Već u prosincu 1973. održan je u Opatiji međunarodni znanstveni sastanak u sklopu projekta »Hrvatska književnost u evropskom kontekstu«. Tri godine kasnije objavljeni su radovi s tog skupa,¹² a nedugo zatim izašao je i zbornik istog naslova kao svojevrsna alternativna, poredbena povijest hrvatske književnosti, kruna istraživačkog rada što je započeo sredinom 60-ih godina.¹³

Dvadesetak godina nakon spomenutog Slamnigova teksta i početaka intenzivnoga komparativnoga proučavanja hrvatske književnosti Mirko Tomasović je već prvom rečenicom svoje studije o tom istom proučavanju istaknuo:

¹⁰ »Umjetnost riječi«, X (1966), 3–4, str. 183–199.

¹¹ »Croatica«, III (1972), sv. 3.

¹² »Croatica«, VII (1976), sv. 7–8.

¹³ *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu*, ur. A. Flaker i K. Pranjić, Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu: Sveučilišna naklada Liber, 1978.

Hrvatska je književnost zahvalna za komparativni pristup iz dvaju razloga najmanje: razmjerno je mala u usporedbi s kvantitativnim korpusima glavnih europskih literarnih baština, a prolazila je kao i one kroz sve tipične faze i evolutivne procese od renesanse do recentnih gibanja (1984:5).

Navedena rečenica sintetizira dotadašnje uvide, ali, slobodno bi se moglo reći, i heurističke pretpostavke o (zapadno)europskom karakteru hrvatske književnosti, što su ih domaća komparatistika i književna kroatistika u desetljeću koje prethodi Tomasovićevu tekstu nastojale obilno dokumentirati. Desetak godina kasnije, u vrijeme kad je ovdje naznačena konjunktura komparatističkoga pristupa hrvatskoj književnosti počela jenjavati, Zoran Kravar je ustvrdio da se hrvatska književna barokna baština u domaćoj književnopovijesnoj praksi nastojala »ideološki prevrednovati u svrhu formulacije hrvatskog kulturnog identiteta«, da se isticala »kao dokaz hrvatske pripadnosti zapadno-katoličkoj civilizaciji i kao potvrda o sposobnostima naše književne kulture da prisvoji važne europske stilskopovijesne trendove« (1994:10). Premda se takve legitimacijske tendencije mogu uočiti već u početcima akademskoga bavljenja domaćom književnom poviješću, a izrazitije su prisutne primjerice u opusima M. Kombola i J. Torbarine, navedena bi se rečenica mogla odnositi na najveći dio komparatističko-kroatističkih prinosa u 70-im i 80-im godinama prošlog stoljeća. Pritom se posao zapadnoeuropskog legitimiranja hrvatske književnosti nipošto ne vezuje isključivo uz proučavanje književnoga baroka, iako se ono može smatrati svojevrsnim zaštitnim znakom toga perioda domaće komparatističke kroatistike.

Bilo bi ipak jednostrano tvrditi da se u to vrijeme hrvatska komparatistika nije bavila i problemima opće europske književne povijesti, ne nužno izravno povezanima s vlastitom književnom tradicijom. Najviše je pozornosti pritom bilo posvećivano općenitim stilskoperiodizacijskim problemima. Vrijedi to već za knjigu Aleksandra Flakera i Zdenka Škreba *Stilovi i razdoblja* (Zagreb 1964), u kojoj su okupljeni radovi dvojice autora nastali još od polovice 50-ih godina, potom za isto tako ranu raspravu Viktora Žmegača o manirizmu,¹⁴ za neka poglavlja Flakerovih *Stilskih formacija* (Zagreb 1976, ²1986), pa sve do primjerice studije Zorana Kravara o književnom baroku.¹⁵

Knjiga Ivana Slamniga *Svjetska književnost zapadnoga kruga* (1973, ²1999, ³2001) također ulazi u red prinosa hrvatske komparatistike problematici opće europske književne povijesti. Doduše, riječ je o, do danas jedinom domaćem,

¹⁴ V. Žmegač: *Manirizam ili marinizam? o problemu književnopovijesnih tipologija*, »Umjetnost riječi«, VI (1962), 1–2, str. 91–105.

¹⁵ Z. Kravar: *Književnost 17. stoljeća i pojam 'barok'*, u: *Književni barok*, ur. Ž. Benčić i D. Fališevac, Zagreb: Zavod za znanost o književnosti, 1988, 7–48.

povijesnom pregledu europske književnosti, točnije književnosti na prostoru od Rusije do obiju Amerika, namijenjenom prije svega studentima.* U skladu s hrvatskom komparatistikom svog vremena, čiji je istraživački profil i interes uvelike gradio njezin autor, knjiga obuhvaća ne samo velike književnosti europskog Zapada i Amerike nego i gotovo sve opsegom male europske književnosti, uključivo i hrvatsku. I premda se njezin sadržaj okuplja oko nadnacionalnoga periodizacijskoga pojmovlja, knjiga je ipak strukturirana kao niz isječaka iz nacionalnih književnosti. Drugim riječima, opća europska povijest književnosti dana je iz nacionalnoga kuta/nacionalnih kutova, ona je u konačnici prikazana kao sinoptički kanon »velikih« i »malih« književnosti.

KOMPARATIVNA METODA I SPOZNAJA: SMISAO TIPOLOŠKIH USPOREDBI

14

Već je napomenuto da usporedba nije nikakva *differentia specifica* komparatistike, nego usputna metoda mnogih drugih disciplina. Njezina je spoznajna moć vrlo ograničena; istraživač u pravilu uspoređuje dva odvojena, već spoznata objekta, pa se usporedbom tek sređuju otprije usvojene činjenice. U genetičkoj usporedbi u komparatistici, međutim, stvari stoje bitno drukčije. Na pitanje: je li djelo A nastalo pod utjecajem djela B odgovor može, uz primjenu nekih drugih oblika kritike izvora, dati samo usporedba tih dvaju djela, a sam odgovor na postavljeno pitanje, do kojeg će se nakon usporedbe doći, neosporno je nova činjenica. Takvo razmišljanje moglo bi dati za pravo Van Tieghemovu izdvajanju proučavanja književnih kontakata kao jedinog pravog istraživačkog područja komparatistike. No genetičkoj je usporedbi od sredine prošlog stoljeća ozbiljno počeo konkurirati koncept *tipološke usporedbe*, što su ga promicali marksistički komparatisti iz tadašnjega socijalističkoga bloka, prije svih Rus Viktor Žirmunskij i Slovak Dionýz Šurišin. Oni su, dakle, usporedbe sličnosti koje su nastale izravnim ili neizravnim kontaktom podredili usporedbama sličnosti koje nisu bile posljedicom kontakta nego analognih uvjeta produkcije i recepcije književnih djela. Štoviše, zagovornici tipoloških usporedbi tvrdili su da do izravnoga kontakta i može doći tek uz preduvjet tipološke sličnosti. Ne iznenađuje da je kritički odnos prema preferiranju istraživanja književnih kontakata, kao u praksi dokazanog i uvijek latentnog oblika nacionalističkoga pristupa književnosti, došla s, u komparatistici zapos-

* Kad je ovaj tekst već bio u osnovi dovršen, objavljen je još jedan sličan priručnik, u kojemu se nakon sazetoga prikaza književnosti drevnog Istoka nižu poglavlja o razdobljima književnosti »zapadnog kruga« od antike do postmodernizma. V. Milivoj Solar: *Povijest svjetske književnosti: kratki pregled*, Zagreb: Golden marketing, 2003.

tavljanog, europskog istoka.¹⁶ Nije, naravno, slučajno ni inzistiranje na uklopljenosti književnosti u najširi društveno-povijesni kontekst. Ipak, ideje Žir-munskog i Šurišina nisu ostale bez odjeka na Zapadu, čemu je pridonijelo i prevođenje njihovih djela.¹⁷ Tako i ovdje često spominjani Peter Zima ističe važnost tipoloških usporedbi. I on smatra da je za izravni utjecaj potrebna predispozicija, odnosno stanovita tipološka sličnost »davatelja« i »primate-lja«, i to u izvanknjiževnoj, društvenoj sferi (Zima 1992:94, 130).

* * *

Što sve može biti predmetom tipoloških usporedbi? Odgovor što ga daje kompa-ratistička produkcija glasi: sve, od pojedinačnog djela i poetike nekoga pisca, preko žanra, do cjelovitih književnih sustava nekoga perioda. Slijedom toga ne bi bilo besmisleno ni potražiti neku stranu paralelu Kovačićevoj *Babi Čen-gičkinji* s početka ove rasprave. Mnoge književne usporedbe, koje ne pripada-ju području izravnih ili posrednih kontakata, ostaju na razini pojedinih djela ili opusa, a pritom često i ne izlaze iz okvira »unutrašnjega« pristupa, pa im se teško može pridati atribut »pravih tipoloških usporedbi«.¹⁸

Čini se ipak da bi primjerenije područje tipološkim usporedbama bilo ono iznad razine pojedinih opusa, ono za koje se i pri početku ove rasprave istak-nulo da bi mu trebalo pristupiti komparatistički. Doduše, prigovor o spoznaj-noj praznini pogađa upravo takve usporedbe. Njihova funkcija doista nije u pribavljanju novih činjenica, već u sređivanju postojećih. Tako se tipološke usporedbe mogu shvatiti kao etapa u istraživanju opće književnosti, kao sred-stvo preglednog iznošenja sličnosti i razlika u nekom promatranom interna-cionalnom književnom sustavu (žanru, periodu, književnom pravcu). Tipolo-

15

¹⁶ Prilozi proučavanju hrvatske književnosti nekih istočnoeuropskih slavista u 70-im su godinama također u znaku tipološke paradigme. Vidi G. Il'ina: *Crte tipološke srodnosti hrvatske s drugim jugoslavenskim književnostima kraja XIX. i početka XX. stoljeća*, »Croatica«, III (1972), sv. 3, str. 85–95; N. Jakovleva: *Antifašistički roman u hrvatskoj i drugim evropskim književnos-tima 30-tih godina; tipološke srodnosti*, isto, str. 113–132; M. Jähnichen: *Hrvatska književnost u Njemačkoj Demokratskoj Republici (napomene o genetičkim odnosima i tipološkim analogija-ma)*, »Croatica«, VI (1976), sv. 7–8, str. 247–252.

¹⁷ Osim ovdje navođenog prijevoda Šurišinove knjige na engleski (1984), treba još spome-nuti njemačke prijevode: V. Schirmunski: *Vergleichende Epenforschung*, Berlin: Akad.-Verl., 1961. i D. Šurišin: *Vergleichende Literaturforschung*, Berlin: Akad.-Verl., 1972.

¹⁸ U takav model usporedbe, uz stanovitu dozu implicitne zapadnoeuropske legitimacije domaće književnosti, ulazi primjerce monografija Ljiljane Gjurgjan: *Kamov i rani Joyce*, Zag-reb: Hrvatsko filološko društvo, 1984.

loška usporedba isto tako može poslužiti kao korektiv u poslovima istraživanja pojedinih nacionalnih književnosti. Ona je dobra brana brzopletim zaključcima o specifičnostima neke književnosti, a uz to, prezentiranje književnih analogija može pridonijeti i boljem razumijevanju funkcioniranja pojedinih književnih sustava. Tipološke su usporedbe naročito prikladne za one vremenske odsječke europske književnosti u kojima je i poetička sličnost pojedinih nacionalnih književnosti razmjerno velika, a to prije svega znači za razdoblje od 19. stoljeća naovamo.

* * *

16

Hrvatska komparatistika, čini se, ipak nije prihvaćala ideju sustavnijeg istraživanja tipoloških sličnosti. Naravno, isticanje i objašnjavanje književnih analogija usputno je prisutno u mnogim književnopovijesnim raspravama, ali ono u pravilu ne zaposjeda status središnjeg istraživačkog programa. To primjerice vrijedi i za preporodno razdoblje hrvatske književnosti, koje bi možda bilo i najprimjerenije poredbeno-tipološkoj obradi u kontekstu drugih slavenskih književnosti, premda se ne može reći da za to nisu učinjene kvalitetne predradnje i istraživački nacrti.¹⁹ Naposljetku, tipološke usporedbe mogu poslužiti i u propedeutičke svrhe, naročito kada je riječ o nadnacionalnim književnim pojavama s razmjerno velikim udjelom sličnosti njihovih pojedinačnih segmenata, kakav je slučaj primjerice u povijesti slavenskih književnosti.

KOMPARATISTIKA BEZ USPOREDBE: KULTURA UMJESTO LITERATURE

U dosadašnjem se dijelu rasprave komparatistika promatrala u onim segmentima koji se tradicionalno smatraju njezinim područjem: književni utjecaji, tipološke usporedbe, nadnacionalne književne pojave i promjene (opća književnost). Primijećeno je da se i u toj svojoj tradicionalnoj domeni komparatistika kao samostalna disciplina »sukobljuje« s nacionalnom filologijom. Štoviše, istraživanje književnih kontakata često pokreću interesi povijesti nacionalne književnosti. No od disciplinarnog »imperijalizma« boluje i komparatistika. U borbi za vlastitu domenu i identitet i ona poseže za objektima koji joj, barem

¹⁹ J. Wierzbicki: *Književnost ilirizma u odnosu prema zapadnoslavenskim književnostima*, u: *Hrvatska književnost prema evropskim književnostima...*, 121–133; M. Živančević: *Hrvatski narodni preporod i nacionalni književni pokreti u Evropi*, u: *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu...*, 313–340. Šurišin je posebno isticao zapostavljanje tipoloških proučavanja starijih književnih perioda (1984:218–219).

prema ovdje isticanom kriteriju »nadracionalnog motrišta«, ne bi trebali nužno pripadati. Dovoljno je baciti pogled na jedini hrvatski komparatistički priručnik objavljen nakon Drugog svjetskog rata, *Uvod u komparativnu književnost* Miroslava Bekera, pa da se upravo iznesena postavka dokumentira.²⁰ Pored povijesti komparatistike, zatim istraživanja književnih utjecaja, kategorija opće književnosti (razdoblja, rodovi), tematologije i prijevodnih studija, autor posvećuje po jedno poglavlje književnim teorijama i odnosu književnosti i drugih umjetnosti. Bez obzira na to shvaća li se teorija književnosti kao posve zasebna disciplina ili kao »servis« svim drugim oblicima istraživanja (književnih) tekstova, njezino uključivanje u raspravu o komparatistici jednako je opravdano kao što bi bilo i da je riječ o nacionalnoj književnosti ili općim problemima književne povijesti. Zanimljiviji je slučaj istraživanja odnosa književnosti i drugih umjetnosti. Njima Beker posvećuje posebnu pažnju iz jednostavnog razloga: u dijelu komparatistike ona su stekla status posebne istraživačke grane. To prije svega vrijedi za američku komparatistiku i njezina istaknutoga predstavnika njemačkoga podrijetla Ulricha Weissteina (1968:184–197). I hrvatska je komparatistika dala nekoliko priloga toj istraživačkoj grani, ovdje pod ključnim pojmom »intermedijalnost«. Pored nekih tekstova u zborniku *Intertekstualnost & intermedijalnost* (Zagreb 1998), tu prije svega ulaze radovi Aleksandra Flakera o odnosu književnosti i likovnih umjetnosti.²¹ Poredbena je metoda u tim istraživanjima razumljiva sama po sebi, no isto je tako razumljivo i često gubljenje »nadracionalnog motrišta«, odnosno vezivanje uz jednu nacionalnu kulturu; u slučaju Flakerovih istraživanja uz hrvatsku i rusku (uz manja »jugoslavenska« i »sovjetska« proširenja). Stoga se i komparatistički interes za intermedijalne studije može interpretirati kao zaposjedanje slobodnoga istraživačkoga prostora (onoga koji još nije zaposjela nacionalna povijest književnosti), a ne kao posljedica razlikovnoga kriterija: nacionalno/nadracionalno motrište.²²

²⁰ Između dvaju svjetskih ratova Ivo Hergešić je objavio knjizicu *Poredbena ili komparativna književnosti*, Zagreb: »Pramatica«, 1932.

²¹ Iz goleme bibliografije Flakerovih radova na tu temu izdvajam samo knjige: *Nomadi ljepote: intermedijalne studije*, Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1988; *Riječ, slika i grad. Hrvatske intermedijalne studije*, Zagreb: HAZU, 1995; *Književne vedute*, Zagreb: Matica hrvatska, 1999.

²² Raspravljajući o tom problemu, Weisstein je u poglavlju, odnosno ekskurzu, svog uvoda u komparativnu književnost pod naslovom »Uzajamno osvjetljavanje umjetnosti« (*Wechselseitige Erhellung der Künste*) istaknuo kako bi bilo besmisleno tvrditi da Beethovenov odnos prema njemačkoj književnosti trebaju proučavati germanisti, a njegov odnos prema francuskoj književnosti komparatisti (1968:190). Kako je u oba slučaja riječ o istoj istraživačkoj metodologiji, ali i dijelom o istom predmetu, navedena se tvrdnja doista čini besmislenom. No ako se prihvati pretpostavka da komparativna i nacionalna povijest književnosti dijele istu metodologiju, a da ih razdvaja tek predmetni interes, proizašao često i iz različitih ideoloških polazišta, tada bi bilo podjednako besmisleno lišiti nekog studenta germanistike teme »Beethoven i njemačka književnost«.

* * *

18

Na ovom se mjestu može spomenuti i tematologija, još jedna tradicionalna komparatistička grana, koju u svojoj knjizi Beker ne zaobilazi. Premda se korijeni tematoloških istraživanja mogu tražiti još pri samom kraju 19. st., u okviru onog što se, najčešće s negativnim vrijednosnim predznakom, naziva *Stoffgeschichte*,²³ obično se njezinim pravim početkom smatraju radovi francuskih komparatista iz sredine prošlog stoljeća (M. F. Guyard, R. Trousson). Tematološka istraživanja, kao uostalom i druge komparatističke grane osim opće književnosti, mogu i ne moraju nužno biti provedena iz »nacionalnog motrišta«, što znači da mogu pripadati i nacionalnoj filologiji i komparatistici (Dyserinck 1991:111). No sudbina tematologije zanimljiva je zbog prigovora koji joj je 50-ih godina prošlog stoljeća uputio René Wellek. Jedan od tada najutjecajnijih teoretičara književnosti zamjerio je francuskim komparatistima da su idejom tematoloških istraživanja ispustili iz fokusa književni tekst kao cjelovito umjetničko djelo, posvetili se izvanjskim činjenicama i iz prostora književne povijesti zašli u prostore drugih disciplina, ponajprije sociologije i psihologije (Beker 1995:33–34). Gotovo je nevjerojatno da se taj, iz suvremenoga kuta gledanja, posve promašen prigovor najčešće smatra glavnom kočnicom razvoju tematoloških istraživanja u drugoj polovici prošlog stoljeća. U svakom slučaju, tematologija se, prije svega u imagologiji kao svojoj ponešto suženoj varijanti, oporavila tek u 80-im i 90-im godinama. U kroatistici i domaćoj komparatistici, barem kad je riječ o novijim razdobljima i njihovim najpriznatijim predstavnicima, tematologija je ostala posve zanemarena.

* * *

Moglo bi se reći da je »kriza« jedno od općih mjesta u povijesti komparatistike, naročito one tradicionalne, zapadnoeuropske. Nakon zamaha u poratnim vremenima obično su nastupali periodi stagnacije, metodoloških propitivanja i promjena istraživačkih paradigmi. U ove posljednje svakako ulaze i upravo spominjane intermedijalnost i tematologija (imagologija). I u naše se vrijeme govori o krizi komparatistike, a nude se i neka rješenja, opet u obliku preumjeravanja istraživačkih interesa (Tötösy de Zepetnek 1998:14–15; isti, 1999). Ugrubo mogu se prepoznati dvije tendencije u suvremenom »prestrukturiranju« komparatistike.

²³ Jedan od najistaknutijih predstavnika svakako je Max Koch, urednik publikacije »Zeitschrift für Vergleichende Literaturgeschichte« (1886–1910).

a) *Cultural Studies*. Pod utjecajem danas vrlo popularnih britanskih kulturalnih studija proučavanje književnosti u užem smislu zamjenjuje se proučavanjem svih oblika tekstovne proizvodnje, odnosno još šire, proučavanjem medija. U odnosu na tradicionalne književnopovijesne pristupe, ovdje dolazi do radikalnog napuštanja kategorija poput »literarnosti«, »estetske (poetske) funkcije«, »unutrašnjeg (imanentnog, formalnog) pristupa« i tome sl. Nasuprot tomu istraživački se interes okreće prema recepciji, učincima tekstovnih i medijskih poruka u procesima oblikovanja značenja i vrijednosti u društvu/kulturi. Trivijalna književnost, idejni stereotipi, popularna kultura uopće, a ne više elitna kultura i tradicionalni književni kanoni, postaju sad središnjim predmetom proučavanja. Književna se povijest otvoreno presijeca sa sociologijom, etnologijom/kulturnom antropologijom i uopće sa svim disciplinama koje se zanimaju za istraživanje medija. To bi vjerojatno izazvalo zgražanje jednog Renéa Welleka, no ni tradicionalni komparatist neće ostati miran. I to ne samo zato jer je lijepa književnost definitivno izgubila povlašten položaj nego i zbog problematičnog »motrišta«. Naime, kulturalni se studiji, proizašli iz jedne nacionalnofilološke tradicije (anglistike), po prirodi stvari najradije udomljuju u okviru jedne, s pozicija istraživača »vlastite«, kulture, i to kao projekt njezine kritičke (često i nedvosmisleno politički angažirane) analize. To naravno ne isključuje mogućnost internacionalnih usporedbi, kao i istraživačku fokusiranost na prostore koji premašuju okvir jedne nacionalne kulture.

Kulturalni su studiji u posljednje vrijeme uhvatili korijena i u hrvatskoj komparatistici, uglavnom zaslugom Deana Dude. On je ne samo upoznao širu humanističku javnost s poviješću te discipline (Duda 2002) nego je u sklopu poslijediplomskog studija komparativne književnosti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu pokrenuo i smjer kulturalnih studija. S druge strane, u domaćoj se kroatistici, u proučavanju hrvatske književne kulture, nažalost još ne naziru tragovi produktivne recepcije takva pristupa.

b) *European Studies*. Tradicionalnim humanističkim disciplinama koje kao legitimaciju svoga istraživačkog interesa imaju neku nadnacionalnu zemljopisnu odrednicu (balkanologija, studij južne i jugoistočne Europe, skandinavistika) u posljednje se vrijeme pridružuju i europski studiji. Njihovu pojavu u akademskoj praksi izvaneuropskih zemalja valja shvatiti i kao oblik ekonomičnog, sintetskog pristupa udaljenim (egzotičnim) kulturama, kao nešto poput orijentalnih studija ili afrikanistike u Europi. No kada se takvi studiji pojavljuju na zapadnoeuropskim sveučilištima, jasno je da tu nije riječ samo o pobjedi interdisciplinarnoga i nadnacionalnoga pristupa nego i o akademskom odgovoru na suvremene političke procese. Europski studiji uglavnom pokrivaju ekonomsku i pravnu problematiku relevantnu za regionalne integracijske procese. No ni komparatisti nisu ostali sasvim po strani. Uostalom, tradicionalna je komparatistika, kako je već bilo istaknuto, oduvijek bila europski (eurocentrično) usmjerena disciplina, pa su joj europski studiji i mogli poslužiti

kao definitivna legalizacija takvog usmjerenja.²⁴ U hrvatskoj komparatistici, međutim, koja je iz već navođenih razloga vezivanja uz vlastitu nacionalnu književnost oduvijek bila eurocentrična, nema tendencija programskog osmišljavanja europskih književnih studija.

NACIONALNA KNJIŽEVNOST U VRIJEME POSTNACIONALIZMA

Jedno od čestih obilježja komparatističkog diskurza svakako je njegova transparentna ideologiziranost. U gotovo svakom komparatističkom tekstu koji se bavi općenitijom problematikom može se naići na pokoji izraz »kozmpolitičkog«/»antinacionalističkog duha. Ideološke legitimacije nekad su i određenije, a kao primjer mogu se uzeti dva ovdje najčešće spominjana autora, Peter Zima i Hugo Dyserinck. Prvi smatra da komparatist mora jasno iskazati svoja ideološka stajališta jer je tek tada moguć pravi dijalog, a to je za Zimu jedan od ključnih pojmova u shvaćanju spoznajnoga procesa u humanistici (Zima 1992:IX). Zima stoga dosljedno otkriva vlastitu ideološku poziciju predstavljajući se kao zagovornik kritičke teorije Adorna i Horkheimera (isto, 5–6). Dyserinck se pak nešto općenitije legitimira kao nastavljatelj kritičko-racionalističkog duha prosvjetiteljstva (Dyserinck 1992:50).²⁵

20

Komparatistički tekstovi, nadalje, često imaju i programski karakter. Komparatistika nema vlastitu metodologiju (*kako?*), ali ima vlastiti predmet (*što?*), pa se ta teorijsko-metodološka zakinutost nadoknađuje govorom o ciljevima struke (*zašto?*). Postavljeni ciljevi pritom često zalaze u područje političke prakse, pa su tako primjerice za razvoj europske komparatistike francusko-njemački politički odnosi bili ponekad od iznimne važnosti.

Pozivajući se na upravo spomenuta obilježja komparatističkog diskurza i govora o komparatistici uopće, završio bih ovu raspravu nekim programskim razmišljanjima, koja bi se, pomalo patetično, mogla sažeti u pitanju: kojim bi se komparatističkim poslovima trebala okrenuti kroatistika na početku 21. stoljeća? Neki su odgovori na to pitanje već naznačeni u prethodnom dijelu teksta, pa ću ih ovdje samo ukratko ponoviti. Onim pak odgovorima koji dosad nisu bili elaborirani posvetit ću malo više prostora.

²⁴ V. primjerice zbornike *Europa Provincia Mundi: Essays in Comparative Literature and European Studies*, ur. J. Leerssen, K. U. Syndram, Amsterdam–Atlanta, GA: Rodopi, 1992; *Komparatistik und Europaforschung: Perspektiven vergleichender Literatur- und Kulturwissenschaft*, ur. H. Dyserinck i K. U. Syndram, Bonn–Berlin: Bouvier, 1992.

²⁵ Zanimljivo je da Dyserinck i njegovi sljedbenici (M. S. Fischer, K. U. Syndram) terminom »deideologiziranje« označuju postupak dekonstrukcije nacionalističkih polazišta u književnoj povijesti.

1. Istraživanje književnih kontakata, potraga za izvornicima, izvorima (građa) i predlošcima književnih tekstova nipošto nije prevladan, a u hrvatskom slučaju ni obavljen posao (misli se prije svega na stariju književnost).

2. Tipološke usporedbe razdoblja, književnih pravaca, stilova i žanrova hrvatske književnosti s talijanskom književnosti te s manjim srednjoeuropskim i slavenskim književnostima (posebice za novija razdoblja) također je neobavljen posao, koji, osim propedeutičkih razloga, ima za cilj preciznije razlikovanje općih i specifičnih crta u povijesnim mijenama nacionalne književnosti.

3. Idejno-tematska kritika književnih tekstova trebala bi se, gdje je to potrebno, otvoriti i prema analizama, u užem smislu, neknjiževnih, odnosno nebeletrističkih tekstova. Takvo kulturološko usmjerenje književne povijesti ulazi u problematiku povijesti (literarno posredovanih) ideja, kolektivnih predodžbi, vrijednosnih stereotipa i sl., te se na tom poslu ukršta s drugim disciplinama srodnih interesa, poput kulturne antropologije/etnologije, opće povijesti i sl.

4. Komparatistika se, kao književnopovijesni izraz »europskog mišljenja«, obično suprotstavlja nacionalnoj književnoj povijesti kao »mišljenju u nacionalnim kategorijama« (Dyserinck 1992:34, slično i 36). No nema nikakva razloga da se povijest nacionalne književnosti ne oslobodi ideoloških okvira u kojima je nastala, a da pritom još uvijek zadrži i svoj predmet i svoje ime. Naime, jedna od zadaća suvremene nacionalne književne povijesti svakako je i kritičko propitivanje vlastite tradicije. To prije svega znači razotkrivanje postupaka kojima nacionalna povijest književnosti konstruira i vrednuje svoj objekt, kao što su postupci izbora, klasifikacije, kanonizacije i uopće vrednovanja književnih tekstova. Pritom posebnu pozornost valja posvetiti postupcima minorizacije ili čak prešućivanja nekih djela, pisaca ili čitavih segmenata nacionalne književne tradicije. I bez detaljnijih analiza mogu se spomenuti neki primjeri iz hrvatske književne historiografije koji ilustriraju spomenute postupke. Tako je primjerice rana hrvatska filologija pokazivala negativan vrijednosni stav prema talijanskim utjecajima na ranonovovjekovnu književnost Dubrovnika i Dalmacije, dok je domaća komparatistika u drugoj polovici prošlog stoljeća u istome tražila europsku legitimaciju hrvatske književnosti, o čemu je već bilo riječi. U istom se ideološkom okviru kreće i duga tradicija pozitivnog vrednovanja utjecaja književnog folklora na takozvanu autorsku (umjetnu, umjetničku, pisanu) književnost.²⁶ Razotkrivanju ideoloških okvira

²⁶ Paradigmatičan je primjer uporno, premda pogrešno, pripisivanje nekih pjesma »na narodnu« Džori Držiću. V. o tome T. Bogdan: *Lica ljubavi. Status lirskog subjekta u kanonijeru Džore Držića*, Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2002, 21 i d.

domaće književne historiografije pomogle bi i analize prezentacije i vrednovanja kanoniziranih pisaca poput Marulića, Marina Držića, Gundulića, Šenoe, Matoša, Krleže, Ujevića i drugih. Istu bi zadaću moglo ispuniti i razmatranje »bijelih rupa« domaće historiografije, primjerice pisaca na talijanskom jeziku u Dalmaciji u osvit narodnog preporoda.²⁷

5. Sadržaj i granice pojma neke nacionalne književnosti, odnosno njezina specifičnost, može se sagledati tek uvažavanjem njoj susjednih kategorija: ispod i iznad nacionalne razine. Tu bi se moglo govoriti o književnom regionalizmu, s obzirom na dvoznačnost pojma regije koji pokriva obje spomenute razine. Regionalizam ispod razine nacionalnoga posebno je važan u proučavanju hrvatske dopreporodne književnosti, čiji se ukupni književni život više-manje ostvaruje u okvirima regionalnih/pokrajinskih književnih tradicija. Dubrovačka, dalmatinska, slavonska književnost imaju u tom razdoblju status pojedinačne književnosti, a pojam nacionalne hrvatske književnosti stoji prema njima u sličnom odnosu kao i pojam opće prema pojedinim nacionalnim književnostima.²⁸ Tradicionalna je hrvatska književna historiografija to razdoblje sintetski prikazivala uglavnom kao mehanički zbroj pokrajinskih književnosti onoga prostora koji će u budućnosti postati nacionalni, inzistirajući na poveznicama i lamentirajući nad činjenicom političke i kulturne »rascjepkanosti«. Uvažavanjem te »rascjepkanosti« kao povijesne činjenice, bez anakronih vrijednosnih sudova, može se nacionalnoj književnosti pristupiti komparativnim metodama: primjenom genetičkih i tipoloških usporedbi pojedinih književnih tradicija.²⁹ Tako upotpunjena slika književnog života predmodernog

²⁷ Zapravo spomenuti je segment povijesti hrvatske književne kulture dobro obrađen, ali nije inkorporiran u književnopovijesne sinteze. Usp. M. Zorić: *Romantički pisci u Dalmaciji na talijanskom jeziku*, Rad JAZU, knj. 357/1971, str. 353–476 (isto i u *Književni dodiri hrvatsko-talijanski*, Split: Književni krug, 1992, 339–458). Taj bi podatak trebao biti iznenađujući s obzirom na činjenicu da se hrvatska književnost, odnosno hrvatska književna kultura, već barem sto godina definira prema kulturnom/političkom, a ne prema jezičnom kriteriju (v. o tome Dyserinck 1991:92–100). U tom smislu doista postoji hrvatska književnost na latinskom i talijanskom jeziku, dok se hrvatska, srpska i bošnjačka književnost na književnim jezicima štokavske podloge nikad nisu stopile u jednu književnost.

²⁸ U njemačkoj se komparativističkoj literaturi termin »nacionalna književnost« (*Nationalliteratur*) zbog izbjegavanja neugodnih povijesnih asocijacija nastoji zamijeniti terminom »pojedinačna književnost« (*Einzelliteratur*). No to je zamjenjivanje termina ideološko upravo u onom smislu koji bi zastupnici takve terminologije htjeli izbjeći: nacionalna se književnost promatra kao »prirodna« književnopovijesna pojava na višoj sintetskoj razini. Dovoljno je navesti jedan domaći primjer da se uoči promašenost te, tobože sinonimske, zamjene: stara dubrovačka književnost nije *Nationalliteratur*, ali svakako jest *Einzelliteratur*.

²⁹ Usp. Z. Kravar: »Varijante hrvatskoga književnog baroka«, u: isti, *Nakon godine MDC*, Dubrovnik: Matica hrvatska, 1993, 36–69.

vremena bit će u manjoj mjeri konstruirana od kronoloških prikaza koji zanemaruju ili književnopovijesno ne problematiziraju dubinu pokrajinskih granica.

Regionalizam iznad nacionalne razine u književnoj povijesti uglavnom obuhvaća one zemljopisne prostore na kojima je, najčešće zbog političkih razloga, bilo zbog nestabilnosti granica ili njihove širine koja je obuhvaćala multietničke i multijezične zajednice, dolazilo do intenzivnih kontakata pojedinih književnih tradicija. U Europi ima nekoliko takvih regija, koje je upravo komparatistika izdvojila kao sebi prikladan predmet istraživanja. To su primjerice Flandrija i regija Alpe-Adrija. U ovoj posljednjoj participira i hrvatska književnost, no hrvatska je komparatistika dosad uglavnom ignorirala taj prostor.³⁰

Slični primjeri intenzivnih multietničkih/multijezičnih kontakata na razmjerno malom prostoru ponekad se javljaju i u okviru jedne nacionalne književnosti. Hrvatska je književna povijest bogata takvim primjerima; u raznim povijesnim etapama vrijedi to za Istru, Dalmaciju, dijelom i za Slavoniju, a posebno za gradove poput Rijeke, Zadra, Osijeka i Zagreba. Kroatistika, međutim, još nije zapravo ni započela poredbeni studij tih književnopovijesnih fenomena.

* * *

23

Proučavanje nacionalne književnosti u vrijeme postnacionalizma trebalo bi obilježiti radikalno odustajanje od svih ograničavajućih kriterija (jezičnih, ideoloških, prostornih). Svijest o uvjetnosti nacionalne književnosti (njezinim anakronističkim projekcijama) ne isključuje njezino shvaćanje kao posvemašnje »posvojene« tradicije, što vodi prema svojevrsnoj maksimalističkoj koncepciji. U tako široko shvaćenoj nacionalnoj književnosti participiraju i inojezični i inoetnički pisci na domaćem tlu i pisci vlastitog etnikuma izvan nacionalnih granica (disidenti, dijaspora, *gastarbajteri*). Već i zbog toga istraživanje nacionalne književnosti mora uključivati različite poredbene postupke. Komparatistika i povijest nacionalne književnosti dijele dakle iste metode, ali njihove nadležnosti, odnosno njihovi predmeti istraživačkog interesa, ostaju odvojeni. Povijest nacionalne književnosti i ne može izaći iz vlastitih okvira, čak i onda kad svoj predmet nastoji legitimirati kao dio neke opće, zajedničke, nadnacionalne cjeline. S druge strane, komparatistika lako može, napuštanjem »nadna-

³⁰ Usp. J. Strutz: *Komparatistik regional – Venetien, Istrien, Kärnten*, u: Zima 1992:294–331.

cionalnog motrišta«, skliznuti u okvire nacionalne književnosti i time se provincijalizirati, odnosno napustiti svoja ishodišna načela.

LITERATURA

- Beker, Miroslav. 1995. *Uvod u komparativnu književnost*. Zagreb: Školska knjiga.
- Cammarota, Antonio. 1992. *Zukünftige Vergangenheit. Zur Vorgeschichte des modernen Begriffszusammenhangs 'Europäische Literatur' – 'Weltliteratur'*. U: *Komparatistik und Europaforschung: Perspektiven vergleichender Literatur- und Kulturwissenschaft*. Herausgegeben von Hugo Dyserinck und Karl Ulrich Syndram. Bonn – Berlin: Bouvier. 265–279.
- Duda, Dean. 2002. *Kulturalni studiji: ishodišta i problemi*. Zagreb: AGM.
- Šurišin, Dionýz. 1984. *Theory of Literary Comparatistics*. Bratislava: Slovak Academy of Sciences. Institute of Literary Sciences.
- Dyserinck, Hugo. ³1991. *Komparatistik: eine Einführung*. Bonn: Bouvier.
- Dyserinck, Hugo. 1992. *Komparatistik als Europaforschung*. U: *Komparatistik und Europaforschung...*, 31–62.
- 24 Kaiser, Gerhard R. 1980. *Einführung in die Vergleichende Literaturwissenschaft: Forschungsstand, Kritik, Aufgaben*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Kapetanić-Kogoj, Breda. 1968. *Komparativna istraživanja u hrvatskoj književnosti*. Rad JAZU, 350, 305–404.
- Kovač, Zvonko. 2001. *Poredbena i/ili interkulturalna povijest književnosti*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.
- Kravar, Zoran. 1994. *Književni barok kao legitimacija*. U: *Hrvatsko barokno pjesništvo: Dubrovnik i dalmatinske komune*. Ur. N. Batusić i dr. Split: Književni krug, 5–13. (*Dani Hvarskog kazališta. Građa i eseji o hrvatskoj poeziji*, 20)
- Petrović, Svetozar. 1977. *Status tipološkog proučavanja književnosti*. »Umjetnost riječi«. XXI, 1–3, 163–170.
- Schulz-Buschhaus, Ulrich. 1979. *Die Unvermeidlichkeit der Komparatistik: Zum Verhältnis von einzelsprachlichen Literaturen und Vergleichender Literaturwissenschaft*. »Arcadia«, 14, 223–236.
- Slamnjig, Ivan. 1970. *Hrvatska književnost prije preporoda kao dio evropskog književnog kretanja*. U: *Hrvatska književnost prema evropskim književnostima od narodnog preporoda k našim danima*. Ur. A. Flaker, K. Pranjić. Zagreb: Liber. 19–49.
- Slamnjig, Ivan. 1973. *Svjetska književnost zapadnog kruga: od srednjega vijeka do naših dana*. Zagreb: Školska knjiga.
- Strich, Fritz. ²1957. *Goethe und die Weltliteratur*. Bern: Francke Verlag.

- Tomasović, Mirko. 1984. *Komparativno proučavanje hrvatske književnosti*. U: isti, *Zapisi o Maruliću i drugi komparativistički zapisi*. Split: Logos. 5–18.
- Tötösy de Zepetnek, Steven. 1998. *Comparative Literature. Theory, Method, Application*. Amsterdam – Atlanta, GA.: Rodopi.
- Tötösy de Zepetnek, Steven. 1999. *From Comparative Literature Today toward Comparative Cultural Studies*. »CLCWeb: Comparative Literature and Culture: A WWWeb Journal« 1.3 (1999). <<http://clcwebjournal.lib.purdue.edu/clcweb99-3/totosy99.html>> (08.04.2003)
- Vajda, György M. 1992. *Gibt es eine europäische Literatur neben den Nationalliteraturen/Einzelliteraturen Europas?*. In: *Europa Provincia Mundi: Essays in Comparative Literature and European Studies Offered to Hugo Dyserinck on the Occasion of his sixty-fifth Birthday*. Ed. by Joep Leerssen and Karl Ulrich Syndram. Amsterdam – Atlanta, LA: Rodopi. 97–104.
- Van Tieghem, Paul. 1955. *Uporedna književnost*. Prev. M. B. Milošević i N. Milošević. Beograd: Naučna knjiga. (naslov izvornika: *La littérature comparée*, Paris: Librairie Armand Colin, 1946).
- Weisstein, Ulrich. 1968. *Einführung in die Vergleichende Literaturwissenschaft*. Stuttgart – Berlin – Köln – Mainz: W. Kohlhammer Verlag.
- Wellek, René, Warren, Austin. ³1954. *Theory of Literature*. London: Jonathan Cape.
- Zima, Peter V. 1992. *Komparatistik: Einführung in die vergleichende Literaturwissenschaft*. Tübingen: Francke.

Primljeno 15. siječnja 2003.

Summary

NATIONAL V. COMPARATIVE HISTORY OF LITERATURE: PRESUPPOSITIONS FOR A CRITICAL RE-EXAMINATION OF COMPARATIVE CROATIAN STUDIES AND CROATIAN COMPARATIVE STUDIES

The national and comparative history of literature share the methodology, but approach their subject of study from the different points of view: the first focuses on the national, the second on the trans-national aspect of literary history. The study of bilateral literary relationships and influences (genetic relationships) as well as the study of translations (though they are usually considered to be the domain of the comparative studies) will have a tendency to express the national point of view, especially if the research is concerned with the influence of 'foreign' literature on a 'national' one. On the other hand, the study of the reception of a national literature in a foreign culture presupposes a higher degree of cultural interaction and rules out a narrow national and philological approach. The ques-

tions of general (European/ world) literature belong to the domain of comparative studies, though they can also be appropriated by a national history of literature in an attempt to legitimise its tradition. Though typological comparisons belong to the domain of comparative literature, they also enable the insight into a specific nature of a national literature. Comparative literature has widened its field of study so as to include other arts (intermediality), turning to cultural studies in order to overcome its crisis. In the case of practical research, such a tendency will usually restrict itself to a specific national literature. On the other hand, comparative literature will turn to European studies as its future.

All cited tendencies in national and comparative history of literature have been discussed in relation to the development and the contemporary situation in Croatian studies and Croatian comparative studies. Though all these tendencies leave possibilities for continuous research, the most promising ones are typological and topological (imago-logical) studies of literature.